

LŐCSEI HAJNALKA – FARKAS GYÖRGY – KOVÁLY
KATALIN – TÁTRAI PATRIK – TÖRÖK IBOLYA

TERÜLETI NÖVEKEDÉSI PÁLYÁK A KÁRPÁT-
MEDENCÉBEN A 2010-ES ÉVEKBEN:
REGIONÁLIS FOLYAMATOK¹

A Kárpát-medence gazdasági fejlettségi különbségeit és annak területi átalakulását bemutató elemzésünk első részében áttekintettük a makroszinten meghatározó folyamatokat, történéseket az elmúlt évtizedre koncentrálni. Rámutattunk, hogy a külföldi magyarságnak otthont adó nagyrégiók közül Erdély felzárkózása a térség gazdasági szempontú egységesülése irányába hat, míg Vajdaság csekély növekedése és Kárpátalja válsága a különbségek éleződését eredményezi. Azonban a nagyrégiós adatok jelentős területi-települési különbségeket fedhetnek el.

Ebben a második részben az átfogó képet pontosítjuk részletesebb területi bontású adatok elemzésével, illetve a vonatkozó szakirodalom áttekintésével. A gazdasági növekedés megragadására alkalmas és egyben a Kárpát-medence egészére összehasonlítható módon rendelkezésre álló területi adatok köre csekély, közülük az egy lakosra jutó GDP, illetve annak évi átlagos növekedési üteme vizsgálható NUTS 3-as, vagyis a magyar megyeinek megfelelő területi szinten is. Ennek alapján pontosítható, hogy mely kisebb térségek fejlődése a legdinamikusabb, melyek leszakadása ad okot kiemelt figyelemre, illetve melyek azok a nagyobb várostérségek és térségtípusok, amelyek a Kárpát-medencén, valamint az adott országon belül a legnagyobbat tudtak előre lépni az elmúlt évtizedben, és ennek milyen általánosítható tanulságai vannak. Persze a megyényi méretű térségeken belüli törvonalak, különbségek így is összemósódhatnak, nem függetlenül az egyes országok által alkalmazott térfelosztás módjától, így a valós térfolyamatok bemutatásához még alacsonyabb térségi szintű adatokra lehet szükség. Mivel lokális (települési, községi, járási) szintű, egységes módszertannal előállított adatbázis a Kárpát-medence egészére nem érhető el, a

1 2020 folyamán a HÉTFA Kutatóintézet és Elemző Központ számos kutató bevonásával készített elemzést *A magyarság által lakott Kárpát-medencei térségek gazdasági helyzetének alakulása a nemzetpolitika megújulásának évtizedében 2010–2020.* címmel, a Miniszterelnökség megbízásából. Jelen tanulmány ennek rövidített változata.

négy nagyrégiót külön-külön is górcső alá vesszük, építve a szakértői tapasztalatra, az országonként elérhető, de egymáshoz nem illeszthető statisztikákra, illetve a szakirodalom eredményeire.

A munka során horizontális szempontként figyelemmel kísértük a külföldi magyarok által nagyobb számban vagy nagyobb arányban lakott térségek helyzetét. Kiemeljük azonban, hogy a Kárpát-medence 7 országában élő határon túli magyarság legfeljebb a közigazgatás legalsó szintjén (település, illetve több településből álló községek) alkot többséget, és hogy a kiterjedtebb, többségében magyar településterületi tömbök határai nem illeszkednek a szomszédos országok középszintű statisztikai-közigazgatási térfelosztási rendszerébe.² Megjegyezzük, hogy a kevert népességű települések magas aránya okán a települési szint sem lenne elegendő ahhoz, hogy a magyarság gazdasági tevékenységét megítélhessük; azt célzott felmérések segítenék a leginkább. A területi adatok elemzése azonban nem érdektelen, fontos adalékokkal szolgál a külföldi magyarság gazdasági helyzetének megítéléséhez.

Gazdasági növekedés: területi folyamatok a Kárpát-medencében

A következőkben a hasonló méretű és azonos területi léptékben definiált NUTS 3-as területegységek (magyar, román és horvát megyék, felvidéki kerületek, vajdasági körzetek, osztrák és szlovén statisztikai egységek, illetve Kárpátalja) közötti fejlettségi különbségeket, és azok változását tekintjük át. A Kárpát-medence összesen 70 NUTS 3-as szintű egysége közül az 56 magyarlakta térségre³ fókuszáltunk.

Stabil területi kép: kiemelkedő nagyvárosi térségek és erős nemzetgazdasági meghatározottság

A Kárpát-medence (NUTS 3-as szintű) fejlettség szerinti belső tagozódásában a határon túli nagyrégiók, országok közötti különbségek köszönnek vissza, ezen túl a kiemelt szerepkörű fővárosi, nagyvárosi régiók előnye rajzolódik ki (1. ábra), összhangban a vonatkozó

2 Lásd többek között Péti Márton – Nagy Szabolcs – Szabó Balázs: A Kárpát-medencei külföldi magyarság főbb helyi önkormányzati és település szerkezeti jellemzői. *Területi Statisztika*, 2020. 60 (3). 277–308.; Elek Tibor: Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig. *Földrajzi Közlemények*, 2011. 135 (4). 415–429., Kocsis Károly: Közigazgatási változások Szlovákiában. *Regio*, 1995. 6 (4). 29–59.; Nemzetstratégiai Kutatóintézet: *A Kárpát-medencei magyarság jelenkori kutatásának társadalmi, gazdasági és területi adatforrásai & A Kárpát-medencei magyarság társadalmi-gazdasági helyzetének felmérése 2018–19.* (Jólét kutatás). Előzetes kutatási jelentés. Nemzetstratégiai Kutatóintézet: Budapest, 2019. 312.

3 Magyarlakta térség: ahol a magyarok aránya legalább 1% a legutóbbi népszámlálás időpontjában.

szakirodalmi források megállapításaival.⁴ Az egy főre jutó GDP az Ausztriához tartozó térségekben a legmagasabb, illetve a Mura mente, valamint a felvidéki és nyugat- és közép-magyarországi térségek is jól szerepelnek, a legelmaradottabbnak pedig az Európai Unión kívül maradó Kárpátalja és a Vajdaság térségei bizonyulnak. A vizsgált térségek közül a két főváros, Pozsony és Budapest régiójában kiemelkedően magas az egy főre jutó GDP, illetve környezetéből egy-egy regionális nagyváros (Kolozsvár, Temesvár, Brassó) térsége emelkedik még ki.

A magyarlakta térségek Ausztrián, Szlovénián, Horvátországon és Ukrajnán belül elmaradottabb területeknek számítanak; míg Románián és Szerbián belül Erdély és Vajdaság teljesítménye átlagosnak mondható. Felvidék 5 kerülete jóval az átlag fölött teljesít, köszönhetően annak, hogy a kimagasló teljesítményt nyújtó pozsonyi kerület is a magyarlakta kerületek közé sorolódott.

A regionális fejlettségi különbségeket magyarázó tényezők közül a fentiek mellett a fekvést (helyzetet), valamint a humán tőke és az ipari hagyományok bázisán, a külföldi működő tőke segítségével megerősödött feldolgozóipari karaktert említik a leggyakrabban a szakirodalomban. A nyugat-európai centrumtérséghez való földrajzi közelség, illetve a nyugat-kelet pozíció szerepe érzékelhető a változások ellenére, a Délvidék ellentmondásos jellegével és Erdély mozaikosságával együtt is. A feldolgozóipari karakter, illetve a poszt szocialista országok újraparosodásának megítélése még inkább felemás.⁵ A külföldi működő tőke megjelenésén alapuló reindusztrializáció valóban több várostérség felemelkedését hozta a poszt szocialista országokban, azonban ez egyrészt gyakran a foglalkoztatás mérséklődése mellett következett be, másrészt az európai léptékű centrum-periféria viszonyrendszer újratermelődését eredményezte, harmadrészt a legfejlettebb nagyvárosi térségek jelentős részében nem a feldolgozóipari tevékenység jelenti a prosperitás zálogát.

4 Erről összefoglalóan lásd: Farkas Máté – Szabó Pál: Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe. *Tér és Társadalom*, 2014. 28 (2). 67–86., a visegrádi országokra vonatkozóan: Kotosz Balázs – Lengyel Imre: Térségek konvergenciájának vizsgálata a V4-országokban. *Statisztikai Szemle*, 2018. 96 (11–12). 1069–1090.

5 Nagy Benedek – Udvari Beáta – Lengyel Imre: Újraparosodás Kelet-Közép-Európában – újraéledő centrum-periféria munkamegosztás? *Közgazdasági Szemle*, 2019. 66 (2). 163–184.; Lux Gábor: A külföldi működő tőke által vezérelt iparfejlődési modell és határai Közép-Európában, *Tér és Társadalom*, 2017. 31 (1). 30–52.

1. ábra: Egy főre jutó GDP a Kárpát-medence térségeiben, 2017.

Saját szerkesztés. Alapadatok forrása: Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés; Kárpátalja: Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján az évközepe UAH–EUR-árfolyam szerint átszámítva.
Kartográfia: Kovács Anikó

2. ábra: Egy főre jutó GDP a Kárpát-medence térségeiben, 2012.

Saját szerkesztés. Alapadatok forrása: Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés; Kárpátalja: Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján az évközepe UAH–EUR-árfolyam szerint átszámítva.
Kartográfia: Kovács Anikó

Elemzésünk első részében is rámutattunk, hogy a Kárpát-medence gazdasági fejlettségi térszerkezete rendkívül stabil. Nem meglepő tehát, hogy a régmúltban gyökerező területi megosztottságban a vizsgált időszakban nem történt drámai változás, azonban érzékelhető valamelyest a rögzített kategória-határok mellett (2. ábra) erdélyi és magyarországi megyék felzárkózása, előrelépése. Utóbbi megállapítást támasztja alá a rangsor élén álló térségek stabil köre is (1. táblázat), csupán Fejér és Kolozs megye került be a TOP 10-be, épphogy csak kiszorítva a Kassai és Nyitrai kerületeket. A legfejlettebbnek számító térségekben él 500 ezer magyar, a Kárpát-medencében élő határon túli magyarok közel negyede. A legtöbb magyarnak a Nyitrai és Nagyszombati kerület, valamint Kolozsvár környéke jelenthet kedvező gazdasági körülményeket. Látni kell azonban, hogy ezekben a kerületekben, megyében is messze elmarad még a gazdasági teljesítmény az uniós átlagtól, annak a fele körül mozog.

Terület (NUTS 3)	ország	Egy főre jutó GDP, 2012.		Egy főre jutó GDP, 2017.		Határon túli magyarok	
		EU28 = 100	rang	EU28 = 100	rang	ezer fő	aránya (%)
Pozsonyi k.	SK	125,3	1	124,8	1	23,9	4,0%
Észak-Burgenland	AT	107,1	2	109,3	2	2,6	1,9%
Dél-Burgenland	AT	86,8	3	89,2	3	3,0	3,0%
Közép-Burgenland	AT	78,9	5	87,9	4	1,0	2,7%
Budapest	HU	82,1	4	86,7	5		
Nagyszombati k.	SK	56,8	6	55,5	6	120,8	21,8%
Győr-Moson-Sopron	HU	44,0	9	53,8	7		
Mura menti régió	SI	44,2	8	46,8	8	5,5	4,0%
Fejér	HU	35,4	14	44,7	9		
Kolozs	RO	31,1	18	44,5	10	103,6	15,0%
Nyitrai k.	SK	44,9	7	44,2	11	169,5	24,6%
Kassai k.	SK	39,9	10	42,9	13	74,7	9,4%

*1. táblázat: A TOP 10 legfejlettebb (NUTS 3-as) térség a Kárpát-medencében (2012 és 2017)
Alapadatok forrása: GDP-re vonatkozóan Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés,
a magyar népességre vonatkozóan az érintett országok népszámlálásaiból származó,
elérhető legfrissebb nemzetiség adatokat vettük alapul*

A rangsor végén álló, legelmaradottabb térségek köre (2. táblázat) egyáltalán nem változott az elmúlt években, csupán helycserék történtek. Ezekben az elmaradottnak számító térségekben is hasonló számú (közel 540 ezer) határon túli magyar él, a legtöbben Kárpátalján, a Vajdaság körzeteiben és a székelyföldi Kovászna megyében. Megdöbbentő, hogy az utolsó helyen szereplő Kárpátalja egy főre jutó GDP-adata az uniós átlag 4%-át sem éri el, és még a második legalacsonyabb érték (Nyugat-bácskai körzet a Vajdaságban) is ötszöröse ennek. A rangsor vége felé szerepel Nógrád megye is, csupán Kárpátalja és Vajdaság térségeit megelőzve, az uniós átlag ötödének megfelelő fajlagos adattal. Még lehangolóbb, hogy a vásárlóerő-paritáson mérve, vagyis az árkülönbségek hatását kiszűrve még Vajdaság körzeteit is alulmúlja. Ebben persze szerepet játszik a GDP számbavételének logikájából fakadó probléma is, miszerint a nógrádiak által a budapesti agglomerációban megtermelt új érték Budapest és Pest megye GDP-jét gyarapítja.⁶

Terület (NUTS 3)	ország	Egy főre jutó GDP, 2012.		Egy főre jutó GDP, 2017.		Határon túli magyarok	
		EU28 = 100	rang	EU28 = 100	rang	ezer fő	aránya (%)
Kovászna	RO	17,2	46	22,8	45	150,5	72%
Máramaros	RO	17,4	45	22,7	46	32,6	7%
Nógrád	HU	16,1	48	19,0	47		
Szerémségi körzet	RS	14,4	52	17,4	48	3,8	1%
Észak-bácskai körzet	RS	15,9	49	17,0	49	76,3	41%
Dél-bánsági körzet	RS	15,3	50	16,4	50	13,2	4%
Közép-bánsági körzet	RS	17,2	47	16,0	51	23,6	13%
Észak-bánsági körzet	RS	15,3	51	14,7	52	68,9	47%
Nyugat-bácskai körzet	RS	14,3	53	14,7	53	17,6	9%
Kárpátalja	UA	6,2	54	3,8	54	151,5*	12%

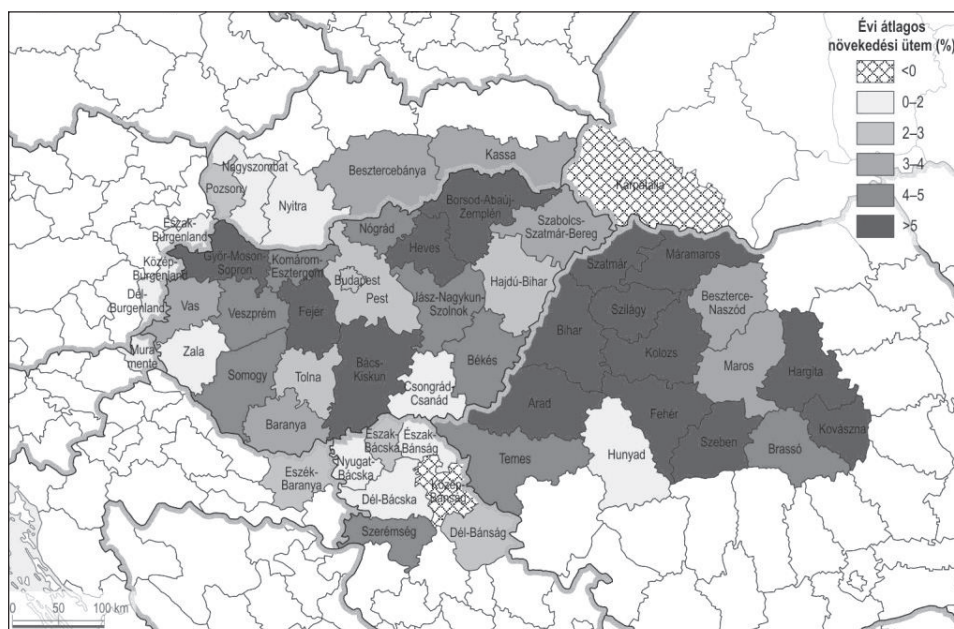
2. táblázat: A legelmaradottabb (NUTS 3-as) térségek a Kárpát-medencében (2012 és 2017)

Alapadatok forrása: GDP-re vonatkozóan Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés, a magyar népességre vonatkozóan az érintett országok népszámlálásaiból származó, elérhető legfrissebb nemzetiség adatokat vetjük alapul. * Kárpátalján a magyarság számát és arányát 2001. évi népszámlálási adatok alapján közöltük, ám megjegyezzük, hogy 2017-ben a SUMMA-felmérés⁷ eredményei szerint 130,7 ezer főre becsülhető.

- 6 Dusek Tamás – Kiss János Péter: A regionális GDP értelmezésének és használatának problémái. *Területi Statisztika*, 2008. 48 (3). 264–280.
- 7 Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Eröss Ágnes: A Kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2018. 3 (3). 7–31.

Oldódó területi különbségek? – felzárkózó és leszakadó térségek

A hivatalos statisztikákban nem szereplő, ám az országos növekedési ütemek és a NUTS 3-as szintű folyóáras GDP-adatok felhasználásával előállítható évi átlagos növekedési ütem 2012 és 2017 között 3,6% volt a Kárpát-medence magyarlakta térségeiben, ami több mint kétszerese az EU-28 1,5%-os átlagának. Ráadásul a felzárkózás nemcsak néhány megyére (pontosabban megyényi méretű térségre) volt jellemző, hanem általános volt a térségben: az 56 magyarlakta térség közül 49 bővülésének üteme haladta meg az uniós átlagot (3. ábra).

3. ábra: Évi átlagos növekedési ütem a Kárpát-medence magyarlakta térségeiben, 2012–2017.

Alapadatok forrása: Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés; Kárpátalja: Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján az évközepi UAH–EUR-árfolyam szerint átszámítva. A reáláras adatokat – területi árindexek híján – az országos volumenindexek bázisán számítottuk (részletesebben ld. cikkünk első részét)

Kartográfia: Kovács Anikó

A nagyrégiós vizsgálattal összhangban a reáláron kifejezett egy főre jutó GDP erdélyi és magyarországi megyékben növekedett a leginkább. Míg a magyar megyék között nagyobbak voltak a dinamika-különbségek, és a kiemelkedő értékek inkább az exportra termelő feldolgozóipar bővüléséhez köthetők, Erdélyben általánosan jellemző a felzárkózás; a növekedés üteme mindenhol jócskán meghaladta az uniós átlagot, sőt, egy kivételtől (Hunyad) eltekintve a Kárpát-medencéit is, vagyis Erdély legelmaradottabbnak számító megyéit is érintette. A TOP 10 térségben (3. táblázat) közel 600 ezer külföldi (lényegében erdélyi)

magyar él, ami persze nem jelenti feltétlenül, hogy részesül is a gazdasági növekedésből, hiszen a megyei értékek is jelentős területi különbségeket fedhetnek el – a témához később még adalékokkal szolgálunk.

Terület	Ország	Egy főre jutó GDP évi átlagos növekedési üteme		Határon túli magyarok	
		%	rang	száma (ezer fő)	aránya (%)
Borsod-Abaúj-Zemplén	HU	8,0%	1		
Kolozs	RO	7,4%	2	103,6	15,0
Szilágy	RO	6,5%	3	50,2	22,4
Bihar	RO	6,0%	4	138,2	24,0
Szatmár	RO	6,0%	5	112,6	32,7
Fejér	HU	5,9%	6		
Heves	HU	5,8%	7		
Kovácsna	RO	5,7%	8	150,5	71,6
Máramaros	RO	5,5%	9	32,6	6,8
Bács-Kiskun	HU	5,4%	10		

3. táblázat: A legdinamikusabb térségek a Kárpát-medencében, 2012–2017.

Adatok forrása: Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés. A reálírási adatokat – területi árindexek híján – az országos volumenindexek bázisán számítottuk. A magyar népességre vonatkozóan az érintett országok népszámlálásaiból származó, elérhető legfrissebb nemzetiség adatokat vettük alapul.

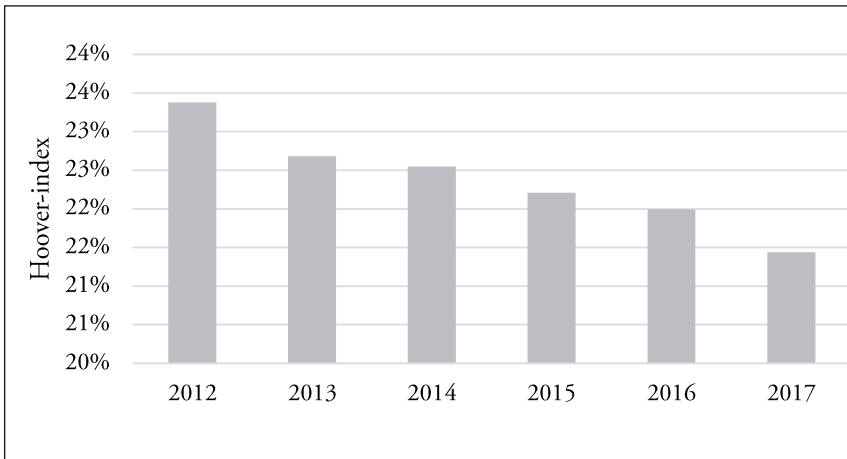
A növekedési rangsor végén szereplő térségek (4. táblázat) egy része a Kárpát-medence relatíve fejletteknek számító nyugati peremén helyezkedik el. Azonban Burgenland és Mura-vidék uniós léptékben, illetve saját országukon belül perifériának számítanak, a bővülés üteme pedig elmarad az uniós átlagtól, a saját országukon belül sem kiemelkedő mértékű. Az igazán súlyos probléma Kárpátalján és a Vajdaság keleti peremén jelentkezik, ahol az adatok a gazdaság zsugorodását jelzik, és az elmaradottság a leszakadással, recesszióval párosul. Ezekben a térségekben él közel 300 ezer külföldi magyar.

Terület	Ország	Egy főre jutó GDP évi átlagos növekedési üteme		Határon túli magyarok	
		%	rang	száma (ezer fő)	aránya (%)
Nagyszombati kerület	SK	1,8%	45	120,8	21,8
Zala	HU	1,6%	46		
Nyugat-bácskai körzet	RS	1,6%	47	17,6	9,3
Dél-Burgenland	AT	1,1%	48	3,0	3,0
Észak-Burgenland	AT	1,0%	49	2,6	1,9
Mura menti régió	SI	0,8%	50	5,5	4,0
Dél-bácskai körzet	RS	0,8%	51	47,9	7,8
Észak-bánsági körzet	RS	0,2%	52	68,9	46,6
Közép-bánsági körzet	RS	-0,4%	53	23,6	12,5
Kárpátalja	UA	-2,8%	54	151,5	12,1

4. táblázat: A leglassabban növekvő/leszakadó térségek a Kárpát-medencében, 2012–2017.

Adatok forrása: Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés; Kárpátalja: Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján az évközépi UAH–EUR-árfolyam szerint átszámítva. A reálírást adatokat – területi árindexek híján – az országos volumenindexek bázisán számítottuk. A magyar népességre vonatkozóan az érintett országok népszámlálásaiból származó, elérhető legfrissebb nemzetiség adatokat vettük alapul.

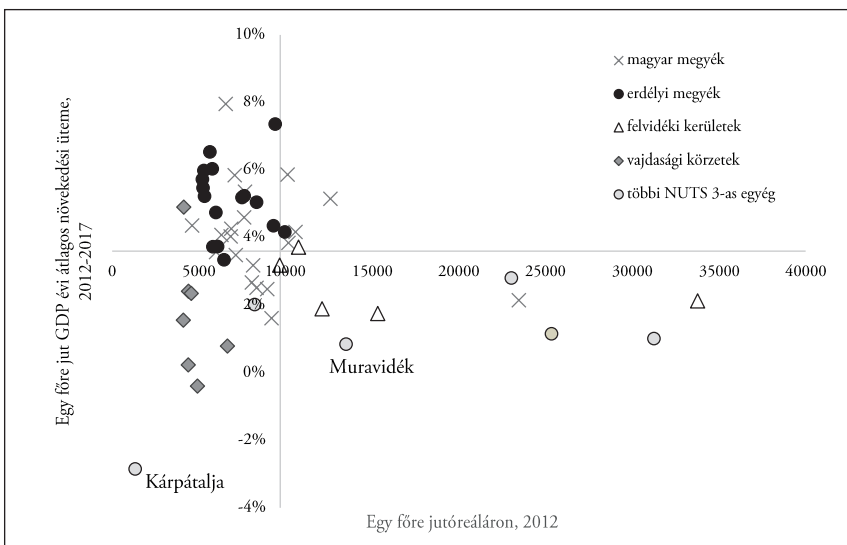
A magyarlakta térségek közötti konvergencia (avagy divergencia) mérésére is csak rövidebb időtávon, 2012 és 2017 között nyílik lehetőség az adatok elérhetősége okán. A szigma-konvergenciát tesztelő Hoover-index értéke ezen a rövid időtávon is folyamatosan csökkent (4. ábra). A csökkenés mértéke közel 2%, ami jelentősnek mondható, ennek alapján tehát a Kárpát-medencei egyenlőtlenségek csökkenéséről, a belső tagoltság mérséklődéséről beszélhetünk.

4. ábra: Területi egyenlőtlenségek változása a Kárpát-medence magyarlakta térségeiben (NUTS 3-as szinten), 2012–2017 között

Saját számítás. Adatok forrása: Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés; Ukrán Statisztikai Hivatal.

A 2012. évi egy főre jutó GDP és az évi átlagos növekedési ütemek összevetésével a béta-konvergenciát is teszteltük, ám eredményeink nem szignifikánsak (R^2 értéke csupán 0,05). A kapcsolódó szórásdiagram (5. ábra) azonban arra alkalmas, hogy térségtípusokat különítsünk el a Kárpát-medencén belül.

5. ábra: Béta-konvergencia hiánya a Kárpát-medencében a gazdasági teljesítmény és a növekedés mértéke alapján, 2012–2017.

Alapadatok forrása: Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés; az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai az évközepi valutaárfolyamok alapján átszámítva. A területi növekedési ütemek számításához az országos volumenindexek alapján 2017. évi reálírra átszámított adatokat használtunk.

A fenti ábráról további regionális sajátosságokkal bővíthetők korábbi megállapításaink. Az ábra tengelyeinek metszéspontja a Kárpát-medence magyarlakta térségeinek átlagát mutatja (9700 EUR/fő 2017. évi áron, illetve 3,6%), így az egyes negyedek a prosperáló, a fejlett és stagnáló, a felzárkózó és a leszakadó térségek típusait jelölik ki. Ennek egyértelműen regionális jellemzői vannak:

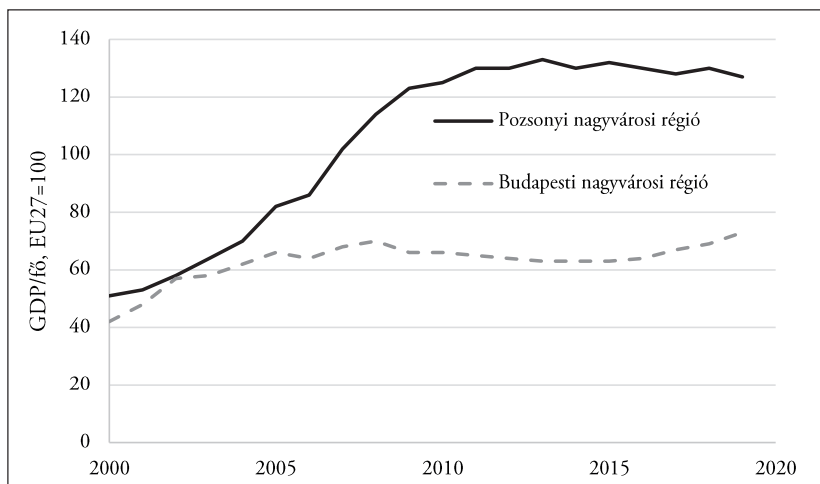
- *A prosperáló, vagyis dinamikusan növekvő és egyben fejlett térségek közé* (I. negyed) csak nagyon kevés térség tartozik, ezek jó része is épp csak meghaladja az átlagot. Fejér és Győr-Moson-Sopron megyék gazdaságának erőteljesebb, Komárom-Esztergom és Vas kisebb mértékű bővülése hat leginkább az egyenlőtlenségek növekedésének irányába. A külhoni magyarok mindössze 5–6%-a él ilyen térségekben, a Kassai kerületben és Temes megyében.
- *Fejlett és lassan növekvő* kategóriába tartoznak a Felvidék és az Órvidék térségei, valamint a Mura menti régió és Budapest, ahol a mérsékelt dinamika magas bázisértékkel párosul (IV. negyed). A külhoni magyarok 16%-a, közel 330 ezer fő él ilyen térségben.
- *A felzárkózó, azaz átlag alatti egy főre jutó GDP-vel, de átlag fölötti növekedési ütemmel jellemezhető térségek közé* (II. negyed) a vajdasági Szerémség kivételével csak magyarországi és erdélyi megyék kerültek. Ilyen térségekben él a külhoni magyarok többsége, közel 1,2 millió fő. Ezekben a térségekben a gazdasági folyamatok a közeledés, az egyenlőtlenségek csökkenése irányába hatnak a Kárpát-medencén belül.
- A III. negyedbe került *leszakadó* térségekben él a határon túli magyarok közel negyede (490 ezer fő). Ezekben az elmaradott terekben az általános konjunktúra idején is lassú a bővülés, illetve Kárpátalja és Közép-Bánság esetében pedig még zsugorodik is a gazdaság. Kárpátalja és a Vajdaság körzeteinek többségén kívül itt szerepel még Eszék-Baranya megye, Hunyad megye, a Besztercebányai kerület és számos magyar megye is. A Kárpát-medence gazdasági szempontú egységesülését, a területi különbségek csökkenését tehát leginkább e körzetek stagnálása, visszaesése akadályozza.

Nagyvárosi növekedési pályák

A társadalmi, gazdasági csomópontokat Európa-szerte fejlett nagyvárosi régiók jelentik, érdemes tehát ezeket kiemelni és összehasonlítani. A Kárpát-medence magyarlakta részében 10 nagyvárosi térséget⁸ találunk: 5 magyarországit, 2 felvidékit és 3 erdélyit. Ezen térségek összességében átlag feletti teljesítményt nyújtanak és a gazdaság bővülése is átlag fölötti volt, azonban ez nem minden egyes nagyvárosi térségre igaz. A két fővárosi régió kiemelkedően fejlett ugyan, ám a bővülés üteme mérsékelt maradt a 2010-es évtizedben. Mivel hosszabb idősorok is rendelkezésre állnak, az is nyomon követhetővé válik, hogy a 2000-es évtized átrendeződése mennyire maradt stabil a rákövetkező évtizedben.

A vizsgált térség két fővárosi régiója a Pozsonyi kerület, illetve a Budapestet és Pest megyét is magában foglaló Budapesti nagyvárosi régió. Pozsony nagyvárosi régiója 650 ezer főt koncentrál, Budapesté ennek négy-ötszöröse. A gazdasági összteljesítmény alapján is a magyar fővárosi térség a „súlyosabb”, 2,5-szeres a különbség, azonban a gazdasági teljesítmény színvonala, vagyis a népességre vetített GDP alapján megfordul az állás: az utóbbi években 1,7–1,9-szeres a különbség a Pozsonyi kerület javára. Persze a GDP területi számbavételéből fakadó anomáliák élesebben jelennek meg a Pozsonyi kerületnél, és a pozsonyi GDP-t előállító népesség vélhetően nagyobb arányban érkezik a kerület határán túlról, távolabbi kerületekből, vagy épp a szlovák–magyar határ magyar oldaláról, Rajka környékéről. Ezzel együtt is kétségkívül nagyra nyílt az olló a két térség között az ezredfordulót követő évtizedben, ráadásul Pozsony körzetében még a 2010-es években is nagyobb – nemcsak a budapesti régióét, hanem az uniós átlagot is meghaladó mértékű – volt a dinamika. A 2008–2009. évi válságot követően ugyanis a Pozsonyi kerület gazdasága viszonylag gyorsan kilábal, az exportra termelő gép(jármű)gyártás felpattanásával összhangban. Ezzel szemben a magyar főváros régiója csak a pandémia előtti években kezdett újra közeledni az uniós átlaghoz.

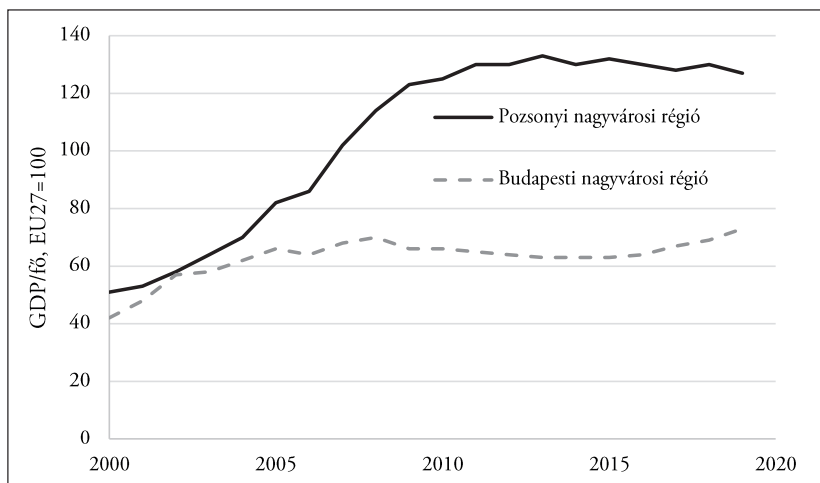
8 Az Eurostat meghatározása alapján a nagyvárosi régiók (*metropolitan regions*) olyan agglomerációk (az Urban Audit meghatározása alapján *Functional Urban Area* kategóriába tartozó területek), amelyek népessége meghaladja a 250 000 főt, és egy vagy több NUTS 3-as szintű régióból állnak. A vizsgált 10 nagyvárosi régió közül csupán a budapesti áll két NUTS 3-as szintű egységből.

6. ábra: A Kárpát-medence fővárosi térségeinek gazdasági fejlettsége, 2000–2019.

Adatok forrása: Eurostat [met_10r_3gdp], 2021. 05. 21-ei adatfrissítés

A két fővárosi régióval ellentétben a többi 8 nagyvárosi régióban látványosabb a felzárkózás az elmúlt évtizedben is, ám az egy főre jutó GDP még mindig nem éri el az uniós átlag felét sem. A 2000-es évtized második felének átrendeződése a kassai és az erdélyi nagyvárosok körzeteinek felemelkedését hozta a külföldi működőtőke-beruházások bázisán, így ezek a legfejlettebb magyar térség, Fejér megye kibocsátási szintjét közelítették. Pécs, Miskolc és Debrecen körzetei pedig lemaradtak, a bővülés a 2008. évi válságot követő fellendülés időszakában is csekélyebb volt.

7. ábra: A 8 nagyváros régió gazdasági fejlettsége, 2000–2019.

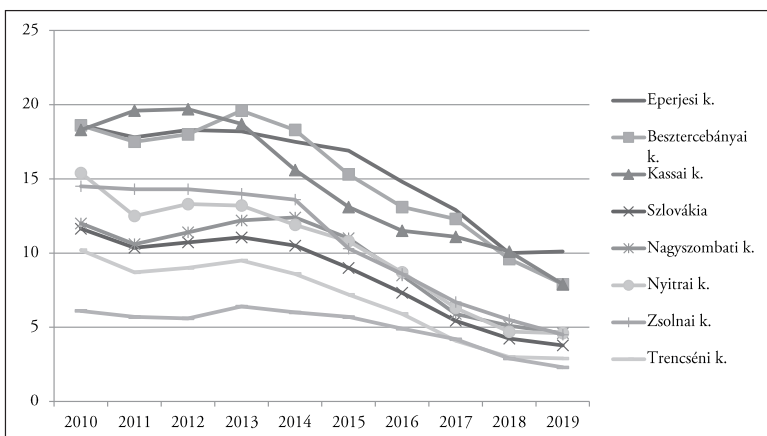
Adatok forrása: Eurostat [met_10r_3gdp], 2021. 05. 21-ei adatfrissítés

Felvidéki siker a magyarlakta térségek „mérsékelt” részvételével

Az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy a Felvidéken élő magyarok számára az elmúlt évtized sikertörténet, hiszen az ország felzárkózása jó ütemben halad, és a dinamika az egész térség minden megyéjében érzékelhető. Noha 2012 és 2017 között a felvidéki kerületek gazdasági bővülése már nem éri el a Kárpát-medencei átlagot, ez még mindig jóval az uniós átlag fölötti és stabilnak tekinthető.

A magyarlakta kerületek Szlovákia nyugati felében az ország dinamikusabb részéhez tartoznak, ráadásul az elmaradottabbnak számító keleti kerületek is közelednek az országos átlaghoz: az egyenlőtlenségek a kerületek szintjén legalábbis csökkennek. A magyarlakta térségek közül csak a Nagyszombati kerület mutatója haladja meg a szlovák átlagot, amelyet természetesen a Pozsonyi kerület „teljesítménye” már önmagában döntő módon határoz meg. A Nyitrai és a Kassai kerület mutatói nagyjából azonos súlycsoportban mozognak, és a változásaik mértéke is többé-kevésbé követi egymást. A legelmaradottabbnak a Besztercebányai kerület bizonyult. A növekedés mértéke alapján a 2010 és 2018 közötti években szlovákiai viszonylatban a Kassai kerület a csúcstartó (3,7% évente), amelyet szorosán követ a Besztercebányai kerület (3,2%).

Az országon belüli fejlettségi különbségek kiegyenlítődéseként folyamatát a legfeltűnőbbben a munkanélküliség arányának alakulása tükrözi 2010–2018 között. A 2010-ben még markáns különbségek 2018-ra jelentősen mérséklődtek az országos átlag jelentős csökkenése mellett. A korábban bemutatott fejlettségi sorrend itt is visszaköszön, de nem a GDP/fő szerint élenjáró Nagyszombati, hanem a Trencsényi kerület mutatói illeszkednek szorosan a Pozsonyi kerületre jellemző rendkívül alacsony szinthez.

8. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Szlovákia kerületeiben, 2010–2019.

Forrás: Eurostat

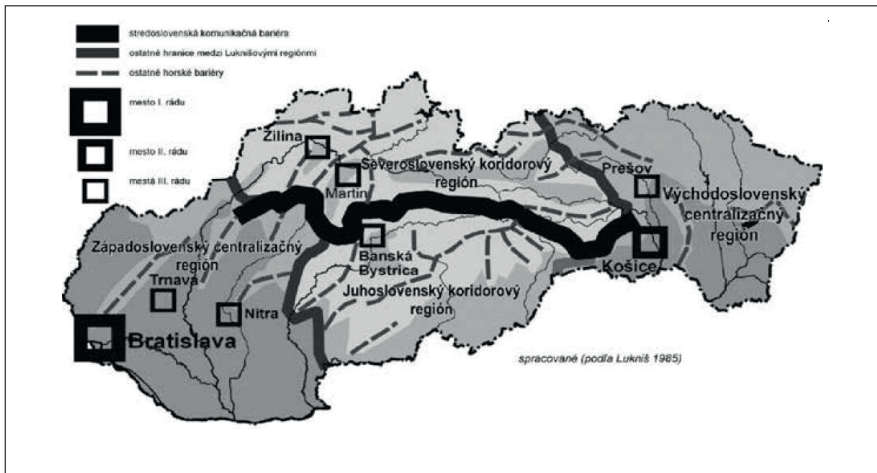
Érdemes azonban közelebbről is megvizsgálni a térséget, hiszen Felvidéken a létező térbeli egyenlőtlenségek és valós térszerkezeti viszonyok⁹ megítélésében a kerületi szintű (NUTS 3) lehatárolások csak komoly nehézségek árán alkalmazhatóak.

Szlovákia térszerkezeti modellje a centrum-periféria viszonyrendszerben, a nagyvárosok vonzáskörzeteire alapozva, valamint a domborzati tagoltságból következő természetföldrajzi akadályok adottságait figyelembe véve született meg,¹⁰ és a mai napig alapját képezi a térszerkezetet érintő problémák értelmezésének. Eszerint Szlovákia négy nagy „komplex funkcionális” térszerkezeti egységre, régióra bontható.

- Az ország (dél)nyugati és (dél)keleti szélén fekvő két síkvidéki jellegű régióban a kedvezőbb domborzati adottságok következtében, a központosító folyamatok kiteljesedésének lehetősége miatt a Nyugati és a Keleti Központosító régiók „alakultak ki”, Pozsony, illetve Kassa központokkal. Némileg paradox módon mindkét nagytérségközpont periférikus helyzetű – nyugaton különösen – a régió egész területének kiterjedéséhez képest.
- A két központosító régió közti teret a központ nélküli *Északi és a Déli Összekötő* (Korridor) régió tölti ki, az Északnyugati-Kárpátok rendkívül tagolt domborzati viszonyai által meghatározottan. A két összekötő régiót kelet-nyugati főirányban a Vágmenti-Inóctól az Érchegységig komoly közlekedési kihívást képező „Közép-Szlovákiai kommunikációs torlasz” választja el, amely a hegységek szinte összefüggő fő gerincvonalán húzódik. A két összekötő régió a központosító szélék közötti összeköttetést szolgálja ki; a társadalmi-gazdasági folyamatok zavartalan áramlását hivatott biztosítani központ-periféria viszonylatában is. Szlovákia általános térszerkezete alapján egyértelmű, hogy az északi összekötő régió a „fontosabb”, politikailag preferáltabb. Ez a Pozsony–Kassa közti összeköttetés országon belüli fő tengelye, amelynek mentén az innovációk terjedése és a fejlesztések elsőbbséget élveznek a déli összekötő régió államhatármenti peremterületeihez képest.

9 Faltán, Lubomír – Pašiak, Ján: *Regionálny rozvoj Slovenska. Východiská a súčasný stav*. SÚ SAV: Bratislava, 2004.

10 Lukniš, Michal: Vývin územia a zemepisného poznávania Slovenska. In: *Slovensko 2. – Príroda*, Obzor: Bratislava, 1972. 9–13.

9. ábra: A Lukniš-féle térszerkezeti modell egy későbbi értelmezésben

forrás: Hladký, Michal – Zubrický, Gabriel: *Regionálne členenie Slovenska podľa Lukniša (1985–2015) po tridsiatich rokoch. Regionálna geografia*, 2016. 24 (1). 26–28.

Szlovákia mai közigazgatási tagoltságát figyelembe véve a Nyugati Központosító régió területét a Pozsonyi, Nagyszombati és Nyitrai kerületek fedik le. A Trencsényi kerület átmenetet képez a Nyugati Központosító és az Északi Összekötő régió között. Az Északi Összekötő régió nyugati, nagyobbik részét a Zsolnai kerület teszi ki. A Besztercebányai kerület lényegében a Déli Összekötő régió területét fedi le, annak keleti peremterületeit kivéve. A Kassai és az Eperjesi kerületek a Keleti Központosító régió területén osztozkodnak, északi és déli részre tagolva azt, miközben mindkét kerület mai nyugati peremvidéke már átnyúlik az összekötő régiók keleti széléibe.

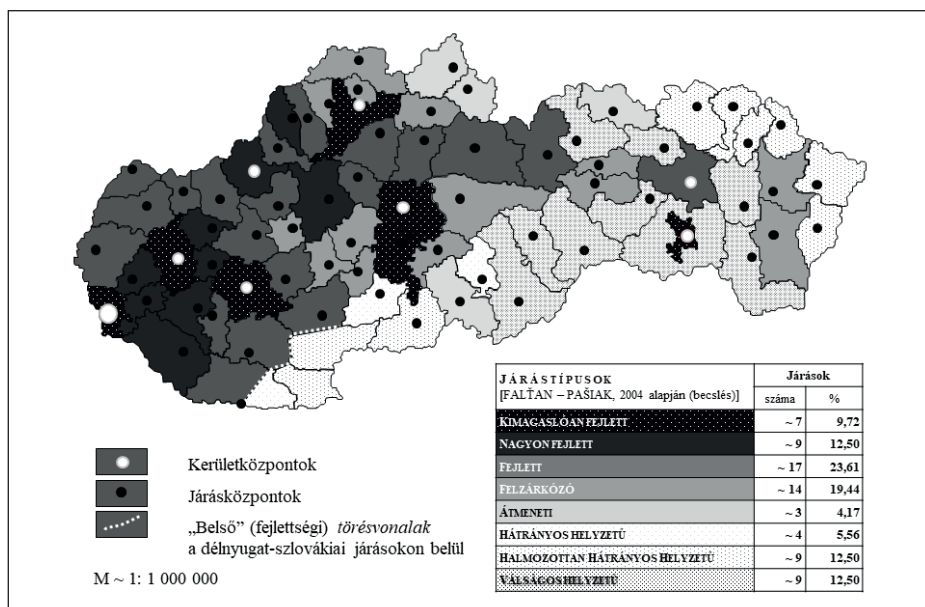
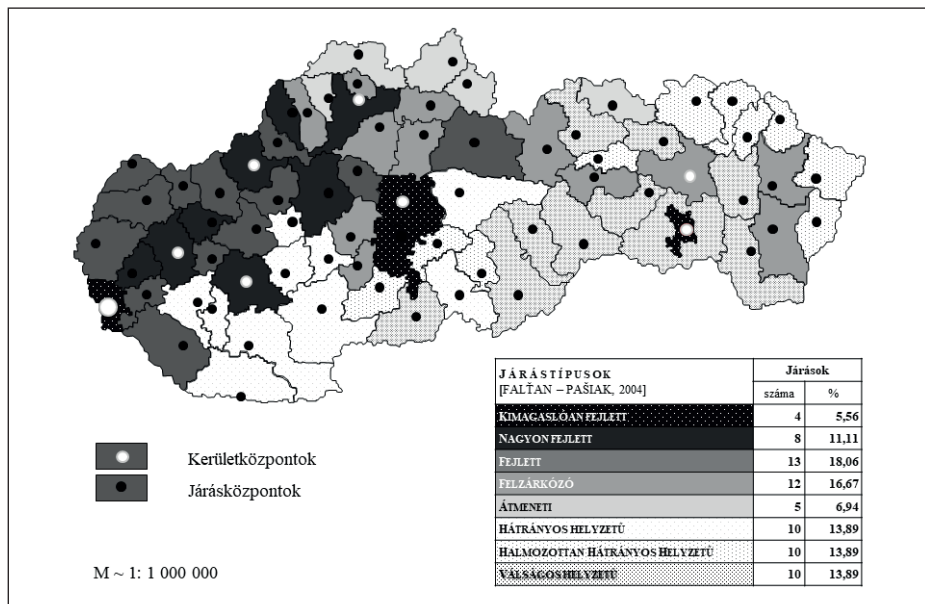
Bár – mint láttuk – a jelenlegi kerületi rendszer főbb vonásaiban megegyezik Szlovákia térszerkezeti alapmodelljével, a létező földrajzi kapcsolatrendszerek visszatükrözésére való törekvés mellett a kerületek konkrét kialakítása mögött jó okkal sejthetünk politikai érdekeket is.¹¹ Ezért aztán a regionális fejlettségi szintek valós különbségeinek megítélésében megkerülhetetlen szempontokhoz igazodva, a kerületinél tagoltabb, legalábbis a járási szintre fókuszáló közelítés szükséges az árnyaltabb értelmezésekhez.

A Falán–Pašiak¹² szerzőpáros vezette kutatócsoport 2004-ben tett közzé egy átfogó, járási szintű áttekintést Szlovákia ezredforduló környéki regionális fejlődéséről. Elemzésüket egy alaposan kidolgozott, több szempontú összetett értékelési rendszerre alapozták (társadalmi, gazdasági, demográfiai és környezetvédelmi adottságok és folyamatok).

11 Sloboda, Dušan: *Slovensko a regionálne rozdiely. Teórie, regióny, indikátory, metódy*. Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika: Bratislava, 2006.

12 Falán – Pašiak, 2004. *Regionálny rozvoj Slovenska*, i.m.

Eredményeiket térképen ábrázoltuk, illetve módszerük bázisán kísérletet tettünk a járási egyenlőtlenségek 2017-ig becsült hozzávetőleges alakulásának felvázolására.

10. ábra: A felvidéki járásek fejlettsége, 2004 és 2017.

Forrás: Farkas György becslése (2017) és szerkesztése (2004, 2017) Faltán és Pašiak eredményei és módszerei nyomán. (2017-ben az északkeleti járásek megítélése bizonytalan.)

Felvidék két nagy központosító városi centruma közül Pozsony szerepe nemcsak népesség- és gazdasági súlya alapján kiemelkedő, hanem az egy főre jutó gazdasági teljesítmény és hatékonyság alapján is. A 430 000 fős város vonzereje a tágabb térségben, egyenletesen kiépülő koncentrikus övekbe tagoltan érvényesül. Ezzel szemben a 230 ezres Kassa keleten inkább szigetszerűen tornyosul környezete fölé. A magyarok térségek többi gazdasági centruma jóval kisebb jelentőségű. Főként Kelet-Szlovákiában jellemzően periférikus helyzetű térségekben, településeken élnek a magyarok.¹³

Összességében Szlovákia területi fejlettségi különbségei úgy foglalhatók össze, hogy az államterület két, szélsőségesen periférikus fekvésű központra épül. Az egyik centrumot a minden szóba jöhető szempont szerint legfejlettebbnek számító főváros és környezete jelenti, a másikat pedig a gyors ütemben növekvő, ám szűkebb vonzáskörzettel rendelkező Kassa alkotja. Pozsonnyal ellentétben Kassa „szigetszerűen” emelkedik ki az országos összehasonlításokban általában átlag alatt teljesítő kelet-szlovákiai régióból, annak dinamizálása a jövőben az országon belül Eperjes–Kassa tengelye mentén várható, ugyanakkor – Kárpát-medencei kitekintésben – nem lehetetlen egy Kassa–Miskolc fejlesztési tengely kialakulása és megerősödése sem.

A minden tekintetben az országos átlag fölé emelkedő pozsonyi agglomeráció „húzó hatása” Szlovákián belül tradicionálisan az észak-nyugati, vág-völgyi fejlődési tengely mentén érvényesül, napjainkra egyre intenzívebben és lassan kiterjedő fokozatos bővüléssel most már leágazva keleti irányban, a kibontakozó Nyitra–Besztercebánya „tengelye” mentén is. Ebből a dinamikus és egyre egyenletesebbé váló fejlődésből azonban néhány „zárványterület” és periféria egyelőre kevesebbet profitál. Ilyen zárványterület az ezredforduló körül kibontakozó gazdaságszerkezeti válsága miatt pl. a Felső-Nyitra-medence, Privigyé (Prievidza) központtal, amely a Trencsényi kerülethez sorolva, gyengíti annak általános pozícióit.

A főváros által „generált” általános gyors fejlődésből és a fejlődési tengelyekhez való sikeres felzárkózásból kimaradnak a Vág és a Garam alsó folyásánál húzódó, államhatár menti, viszonylag nagy kiterjedésű leszakadó perifériák, ahol a felvidéki magyarság jelentős része is él.

Részben fekvésük, természetföldrajzi adottságaik, pl. domborzati viszonyaik, részben településszerkezeti sajátosságaik (aprófalvak és hegyvidéki szórványtelepülések) miatt az északi és a keleti határok menti térségek szintén perifériáknak számítanak, kivételeket itt esetlegesen a nemzetközi összeköttetést biztosító határátkelők körüli zónák jelenthetnek.

13 Halas, Marian: Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny. *Sociologický Časopis*, 2008. 44 (2). 349–369.; Klamár, Radoslav: Vývoj regionálnych disparít v Slovenskej republike s osobitným zreteľom na regióny Východného Slovenska. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 2011. 18. 89–170.

Végül összességében a Déli Összekötő régió szinte teljes déli, határ menti, magyarlakta része is periférikusnak tekinthető, ahol a cigány népesség aránya is magas.¹⁴ Mindezt csak erősíti az, hogy a határ túloldalán fekvő magyarországi szomszédjaik is jellegzetesen hasonló problémákkal küzdő válságrégiók.

Felzárkózás Erdélyben a belső tagoltság éleződése mellett

Az új évezredtől kezdődően Erdély gazdasága a növekedési pályára lépett. A 2000 és 2007 közötti periódusban az egy főre jutó GDP növekedési üteme 7% körül alakult, melyet elősegített a külföldi működő tőke megtelepedése, az előcsatlakozási alapok és a felzárkózást segítő fejlesztési források is. Ennek ellenére 2007-ben úgy az erdélyi, mint a romániai gazdaság még messze elmaradt az EU-s országok gazdasági fejlettségi szintjétől, ami arra enged következtetni, hogy az integráció a vártnál is hosszabb és elhúzódóbb folyamat lesz. Az EU-hoz való csatlakozás évében Erdély egy főre jutó GDP-je a közösségi átlag alig 23%-át tette ki, kismértékben lemaradva az országos átlagtól (23,4%). A legerőteljesebb növekedést Fehér, Temes, Kolozs és Szeben megyében regisztrálták, míg az erdélyi megyék sorát ebben az időszakban a magyarok által is nagyobb számban lakott Kovászna és Hargita megye zárta. A gazdasági szerkezet merevsége, a diverzifikált gazdasági ágazatok hiánya, az alacsony bérek és elmaradt tőkebefektetések miatt a székelyföldi megyék pozíciója fokozatosan gyengült, 2007-ben úgy Hargita, mint Kovászna megye gazdasági értéktermelése jóval az országos és erdélyi átlag alatt maradt. Ez egyben azt is jelenti, hogy míg a vizsgált periódus elején a legfejlettebb és a legelmaradottabb térség között 1,7-szeres volt a különbség, 2007-re ez már kétszeresére növekedett, tehát e rövid időszakon belül, 2000 és 2007 között az erdélyi megyék között is megfigyelhető egy duális térszerkezet, egyrészt fejlődő, dinamikus megyékkal, másrészt leszakadó, periferializálódó térségekkel.

A gazdasági világválság beköszöntével a gazdaság növekedési üteme megtorpant, az egy főre jutó GDP növekedése messze elmaradt a korábbi periódushoz viszonyítva. Ennek ellenére a 2012–2017 közötti években nem csak országos szinten (5%), de a Kárpát-medencei magyarlakta térségek esetében is Erdélyben volt a legdinamikusabb az egy főre jutó GDP növekedési üteme (5,2%). Mindenekelőtt kiemelkedő Kolozs megye látványos előretörése (7,4%), de a partiumi (elsősorban Szilágy, Szatmár, Bihar) és a székelyföldi megyék (Hargita és Kovászna) dinamikája is (az egy főre jutó GDP évi növekedési üteme 5% körül volt). Ez szorosan összefügg a foglalkoztatási szerkezet átalakulásával, illetve a külföldi beruházások intenzitásának növekedésével.

14 Uo.

Bár az utóbbi évek jelentős pozícióváltást eredményeztek a fejlettségi rangsorban, de általánosan megfigyelhető, hogy a korábban is hátrányosabb helyzetben levő térségek kitörési esélyei tovább csökkentek, „lefelé nivellálódtak”, míg a magasabb fejlettségi szinttel jellemezhető régiók tovább erősítették a romániai térszerkezetben elfoglalt pozíciójukat.¹⁵ Ez azt is jelenti, hogy úgy a hierarchia legalján álló térségek esetében, mint az élen jelentős változások mentek végbe: Kolozs megye átvette Temes megye helyét, sőt 2017-től kezdődően megelőzi Magyarország egyik legfejlettebb térségét, Komárom-Esztergom megyét, így az egyetlen megye Erdélyben, amely a magyarországi átlag fölé került. E két megyét szorosan követik a rangsorban Brassó, Szeben, Arad és Fehér megyék, melyek a vizsgált időszak közepén a kelet-magyarországi Hajdú-Bihar és Csongrád megyéket megelőzve, erőteljes felzárkózást mutattak a magyarországi átlaghoz képest. Az egy főre jutó GDP és a GDP volumenindexe alapján felállított hierarchia legutolsó helyét 2017-ben Máramaros megye foglalja el, de szorosan követi a rangsorban Hargita és Kovászna megye. A két székelyföldi megye leszakadása azért is figyelemre méltó, mert olyan hagyományosan elmaradottnak számító erdélyi megyék (Szilágy és Szatmár) vagy jelentős gazdasági problémákat halmozó térségek (Hunyad és Krassó-Szörény) előzik meg a rangsorban, amelyek a 2000-es év hierarchiájában a sereghajtók közé tartoztak.¹⁶

Annak ellenére, hogy Erdély gazdasági fejlettségi szintje erőteljes lemaradást mutat a Kárpát-medence nyugati részén elhelyezkedő térségekhez képest, az elmúlt években zajlott gazdasági fellendüléssel egyidőben Erdély némiképp közelebb került a szomszédos Magyarországhoz. Míg 2010-ben a magyar megyék egy főre jutó GDP-je majdnem kétszer haladta túl az erdélyi térségek hasonló mutatóját, alig egy évtized távlatában a különbség 1,4-szeresre zsugorodott. Ez többnyire a fejlettebb térségek számlájára írható, így pl. Temes és Arad megye kedvezően használta ki földrajzi pozícióját, a határmentiség előnyeiből adódó gazdasági kontextust, melyet erősített az infrastruktúra minősége, a képzett munkaerő koncentrációja, a kis- és középvállalatok sűrű és versenyképes hálózata.¹⁷ Ennek is tulajdonítható, hogy e két megye már a vizsgált időszak kezdetén jelentősen túlhaladta nyugati határmenti szomszédainak (Csongrád és Békés megye) fejlettségi szintjét. Nem jellemző ugyanez az északnyugati megyékre, annak ellenére, hogy Magyarország északkeleti megyéi hátrányosabb helyzetben vannak az országon belül, mint az erdélyi megyék a román gazdasági térben. A két erdélyi megye helyzete is periférikus, viszont Bihar megye jobb gazdasági teljesítménye, valamint Hajdú-Bihar megye térvesztése hosszabb távon érvényessé teheti

15 Török Ibolya: Régiók, regionális diszparitások. In: Benedek József (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó: Kolozsvár, 2011. 429–455.

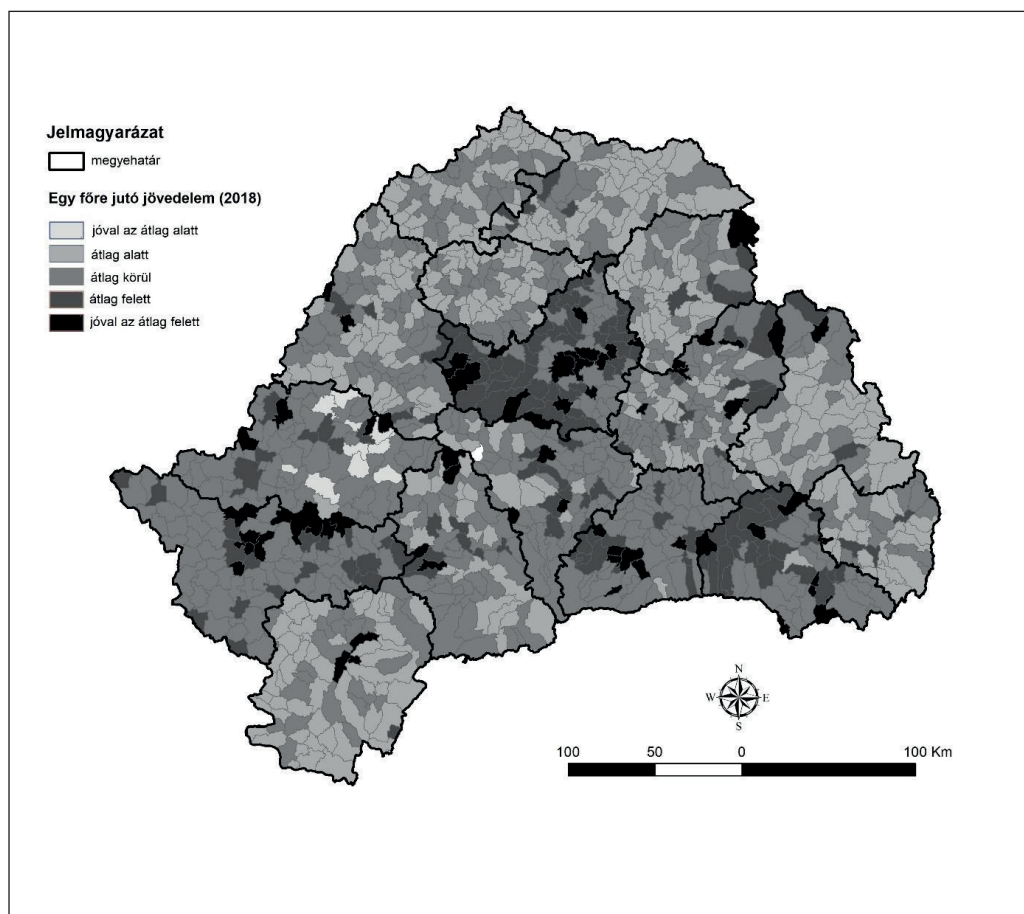
16 Benedek József: Regionális egyenlőtlenségek és gazdasági térszerkezet. In: Benedek József (szerk.): *Erdély. Tér, gazdaság, társadalom*. Iskola Alapítvány Kiadó – Kolozsvári Egyetemi Kiadó: Kolozsvár, 2020. 604–618.

17 Uo.

azt a megállapítást, hogy egy relatíve elmaradottabb és relatíve fejlettebb régió találkozási pontja Magyarország és Erdély.¹⁸

Összességében megállapítható, hogy a fejlett térségek erőteljes felzárkózása (dél-erdélyi tengely, Bánság és Kolozs megye) együtt járt a hátrányosabb területek (Észak-Erdély, Székelyföld) leszakadásával egy viszonylag magas növekedési dinamika kontextusában.

Az elmúlt évek társadalmi-gazdasági változásainak nyertesei Erdélyben a nagyvárosi agglomerációk voltak. A 100 000 főt meghaladó nagyvárosok egy főre jutó jövedelme 1,5-szeresen múlják felül a kisebb városok hasonló mutatóját.

11. ábra: Az egy főre jutó jövedelem területi különbségei Erdélyben, 2018.

Forrás: Közmunkaügyi, Fejlesztési és Igazgatási Minisztérium adatai alapján Török Ibolya szerkesztése

18 Nagy Egon: *A román–magyar határrégió és határ menti együttműködések a Kárpátok eurorégiójában*. PhD-értekezés. PTE Földtudományok Doktori Iskola: Pécs, 2011. Letöltés helye: <https://pea.lib.pte.hu>; letöltés ideje: 2020. 12. 10.

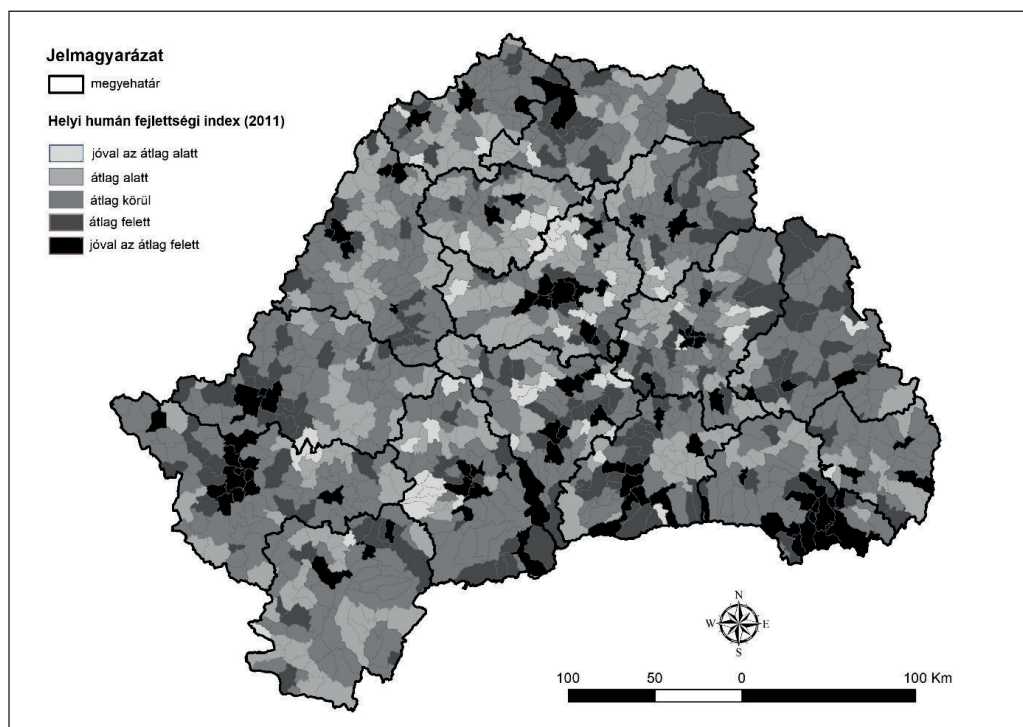
Temesvár és Kolozsvár messzemenően kiemelkednek a többi városok közül, hiszen – a globális változásokhoz jól alkalmazkodva – tudásalapú fejlesztésekre összpontosítottak, így sikeresen kapcsolódtak a nemzetközi termelési és szolgáltatási hálózatokhoz, amelyet nagymértékben meghatároztak nemzetközi színvonalú egyetemeik, fejlett infrastruktúrájuk, korszerű gazdasági szerkezetük is.¹⁹ A nagyvárosok mellett több olyan kisvárost, illetve a nagyvárosok metropolisz övezetében elhelyezkedő vidéki települést találunk, ahol a települések egy főre jutó jövedelme jelentősen túlhaladja akár a közepes méretű városok hasonló mutatóját.

Erdély leszakadó periferiáit egyes vidéki települések mellett a korábban szén- és érckitermelésre szakosodott monoindusztriális kisvárosok adják. Ide tartozik a Krassó-Szörény megyei Anina és Boksánbánya, a Hargita megyei Balánbánya, a Máramaros megyei Borsabánya, valamint a Hunyad megyei Pusztakalán. Ezek a települések a depresszió jegeit hordozzák, hiszen az elmúlt évtizedekben felerősödött elvándorlás, valamint a negatív természetes szaporulat a települések népességének fokozatos csökkenését eredményezték, ráadásul az életminőséget meghatározó infrastrukturális és lakásfelszereltségi mutatók tekintetében is jelentős lemaradást mutatnak.

A gazdasági tényezők mellett kiemelten fontos a humán tőke vizsgálata, hiszen a gazdasági növekedésben játszott szerepe mellett az egészségi állapotot és a környezetre gyakorolt hatást, a társadalmi szerepet is előtérbe helyezi. Módszertanilag a helyi humán fejlettségi mutató²⁰ az Egyesült Nemzetek Szervezete által kidolgozott humán fejlettségi mutatón alapszik, amely figyelembe veszi az oktatást, a gazdasági teljesítőképességet és a népesség egészségi állapotát. A helyi humán fejlettség területi megoszlása mozaikosabb képet tár fel az erdélyi települések helyzetéről, de összességében kimutatható, hogy a nagyvárosi agglomerációk (Kolozsvár, Nagyszeben, Brassó és Temesvár) mellett viszonylag jó pozícióban vannak a kis- és közepes városok is. Kiemelkedik ilyen szempontból Predeal (Brassó megye) és Gyulafehérvár (Fehér megye).

19 Benedek, 2020. Regionális egyenlőtlenségek, i.m.

20 Sandu, Dumitru: *Local Human Development Index*, 2016. Letöltés helye: www.researchgate.net; letöltés ideje: 2018. 06. 14.

12. ábra: A helyi humán fejlettségi mutató területi különbségei Erdélyben, 2011.

Forrás: Sandu²¹ alapján Török Ibolya szerkesztése

Amennyiben a hierarchia utolsó helyén szereplő településeket vesszük alapul, az alacsony humán fejlettségi indexszel jellemezhető térségek között főként előregedett, elszigetelt, a közszolgáltatásokat nehezen elérő vagy hiányos kiépítésű községeket találunk. Ilyenek pl. a Mezőségen vagy az Erdélyi-szigethegységben található települések.

A centrum-periféria térségek lehatárolását az egy főre jutó jövedelemre és a helyi humán fejlettségi mutatóra kiszámolt területi autokorrelációs vizsgálattal végeztük el. Az egymással szomszédos területegységek hasonlósági kapcsolatainak feltárására, a térbeli mintázatok, különbözőségek kimutatására valamint a társadalom jellemzőinek területi szerkezetében megmutatózó jellegzetességek feltárására széles körben alkalmazott ez a módszer.²² A kiszámításhoz a Moran-index lokális változatát a Local Moran I mutatót alkalmaztuk, amely minden területegységhez egy számértéket rendel. A kapott eredmények alapján négy térszerkezeti típust határozhatunk le:

21 Uo.

22 Jakobi Ákos: A térbeli elhelyezkedés differenciáló szerepe a 20. század eleji Magyarországon. In: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések.* Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke: Budapest – Debrecen, 2018. 117–145.

Klaszter elnevezése	Jelentése	Térszerkezeti típus
Magas–magas	Mind az adott területegység, mind pedig a szomszédjai szignifikánsan átlag feletti értékkel rendelkeznek	Tagolt térszerkezet, centrumtárség
Magas–alacsony	Az adott területegység szignifikánsan átlag feletti, míg a szomszédjai szignifikánsan átlag alatti értékkel rendelkeznek	Polarizált térszerkezet, egy domináns regionális központtal
Alacsony–magas	Az adott területegység szignifikánsan átlag alatti, míg a szomszédjai szignifikánsan átlag feletti értékkel rendelkeznek	Mozaikszerű térszerkezet, centrum-periféria térségek
Alacsony–alacsony	Mind az adott területegység, mind pedig a szomszédjai szignifikánsan átlag alatti értékkel rendelkeznek	Tagolt térszerkezet, periférikus térség

5. táblázat: A területi autokorreláció által lehatárolt klaszterek jelentése

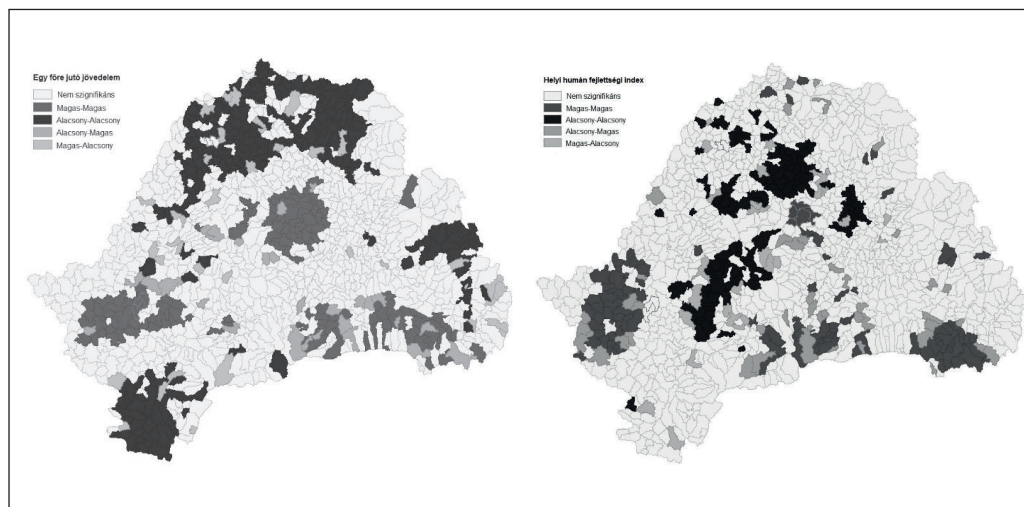
Forrás: Benedek [2016]²³

Ennek alapján világosan körvonalazódik három centrumtárség és három periférikus helyzetű terület. Előbbihez tartozik mindkét vizsgált mutató esetében a dél-erdélyi tengely Szeben és Brassó agglomerációs övezeteivel, Kolozs megye a Mezőség kivételével, ahol főként Kolozsvár és metropolisz övezete emelkedik ki, akárcsak Temesvár esetében. A jövedelmi mutató tekintetében a leszakadó térségek kiterjedt övezete az észak-erdélyi területet öleli fel, ahol néhány kis vagy közepes méretű város kivételével a legtöbb településre erőteljes periferizáció jellemző. A második összefüggő hátrányosabb helyzetű övezetet Székelyföld alkotja, ezen belül is a Csíki-medencében elhelyezkedő vidéki települések. A kilencvenes években elkezdődött erőteljes elvándorlás következtében egyre kedvezőtlenebb foglalkozási szerkezet és korösszetétel alakult ki, ráadásul a hálózati és vonalas infrastruktúra elmaradottsága főként a kis- és aprófalvak hanyatlását idézte elő. A szerkezetváltást erősen megcsínnyó, az új térformáló erőkhöz alkalmazkodni képtelen, így gazdasági perifériaként jellemezhető területek közé sorolható Krassó-Szörény megye is. A térségben inkább a mezőgazdaság és a szekunder ágazat dominál, a szolgáltatószektor színvonala kevésbé

23 Benedek József: Területi polarizáció és periferizáció Romániában, székelyföldi perspektívából. *Magyar Kisebbség: Nemzetpolitikai Szemle*, 2020. 79 (1). 77–98.

fejlett, a társadalmi segélyben részesülők magas száma és a növekvő munkanélküliség egyértelműen az elszegényedés és a halmozódó társadalmi feszültségek elsődleges forrása. A helyi humán fejlődési index tekintetében a periférikus térségek övezete folytatódik az Erdélyi-szigethegység övezetében, ehhez különálló szigetként a Mezőséghez tartozó vidéki települések kapcsolódnak. Ezek a területek főként a nagyon szegény rurális régiókhoz kapcsolódnak, ahol a strukturális kényszerek fokozottabban jelentkeznek, ráadásul a környező városok elszívó hatása valódi válságtünetet okoznak.

A leszakadó térségek lehatárolása – különösen a Mezőség egyes területei és Krassó-Szörény vidéke – azért is figyelemre méltó, mert az utóbbi évtizedekben itt regisztrálták a népességsökkenés legnagyobb mértékét, ez egyben a szórványban élő magyarság fennmaradását is veszélyezteti.

13. ábra: Centrumtárségek és perifériák az egy főre jutó jövedelem és a helyi humán fejlettségi mutatók alapján

Forrás: Közmunkaügyi, Fejlesztési és Igazgatási Minisztérium; Sandu²⁴ alapján a Török Ibolya szerkesztése

Összességében a magyarok által többségben lakott vidéki településeket erős periferizáció jellemzi, ami a jövőre nézve azért is aggasztó, mert a magyarlakta térségek fejlesztési forrásokból is gyakran átlagon alul részesednek.²⁵ Számszerűen kimutatható, hogy minél nagyobb a magyarok aránya egy adott településen, annál kevesebb olyan központi

²⁴ Sandu, 2016. Local Human Development Index, i.m.

²⁵ Péti – Nagy – Szabó, 2020. A Kárpát-medencei külföldi magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői, i.m.

támogatásban részesülnek, amelyeket saját fejlesztésekre fordíthatnának.²⁶ Annak ellenére, hogy a Kárpát-medence régióinak településfejlődése az államszocializmus időszakában jelentősen megváltozott, közös vonásuk a nagyvárosok erőteljes növekedése, a fejlesztési források nagyvárosokba történő koncentrációja, amely a periférikus falusi térségek hanyatlását eredményezte.

Fejlettségi különbségek a Vajdaságon belül

A Vajdaság Kárpát-medencei viszonylatban elmaradottnak számít. Az egy főre jutó GDP a térség minden körzetében alacsony, az uniós átlag 23%-a alatt marad.

A Vajdaság körzeteinek fejlettsége jelentősen elmarad a szomszédos országok NUTS 3-as egységeitől (megyéitől) is. A foglalkoztatottság és az egy főre jutó GDP alapján a Vajdaság körzetei elsősorban a kelet-horvátországi megyékkel mutatnak hasonlóságot, míg a szomszédos magyarországi és romániai megyékhez képest jelentős a lemaradásuk – ebben a régióban tehát megfordul a Kárpát-medencét általában jellemző nyugat-kelet lejtő. Külön érdekesség, hogy az adottságait, társadalomtörténetét tekintve hasonló, táji szempontból egységes Bánság romániai és szerbiai oldala között hatalmas különbségek alakultak ki napjainkra. Ebben a fő szerepet az általános makrogazdasági különbségeken túl a határ két oldalának eltérő centrum-periféria viszonyai okozzák, hiszen míg a román oldal az ország nyugati, egyik legfejlettebb térsége, ahol egy kiemelkedő regionális központ, Temesvár is található, addig a szerb oldal inkább periférikus jellegű, amelynek jelentősebb központjai (Nagybecskerek, Pancsova) a Bánság nyugati peremén találhatók.

Noha a gazdasági teljesítmény alapján egyértelmű a régió lemaradása a Kárpát-medencén belül, a foglalkoztatottság, illetve annak változása alapján valamivel kedvezőbb a Vajdaság helyzete. A munkanélküliség jelentős, a Szerémség kivételével a 10 százalékpontot is meghaladó csökkenésének hátterében az új vállalatok megjelenése (elsősorban az agrárszektorban), a külföldi működő tőke beáramlása, külföldi vállalatok létrehozása és koncentrációja a Szabadka–Újvidék–Belgrád közlekedési korridor mentén, továbbá a növekvő turizmus és a városi szolgáltatások állnak. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a fenti közvetlen tényezőkön túl a népesség előregedése, a fiatalabb generációk kivándorlása és külföldi munkavállalása is jelentősen hozzájárult a munkanélküliség csökkenéséhez.

Fontos kiemelni, hogy Szerbián belül fejlettnak számít a Kárpát-medencei viszonylatban elmaradott Vajdaság: az ország öt legfejlettebb körzetéből három a Vajdaságban található.

26 Ment-e Erdélyben a világ elébb? *Főtér*, 2018. december 19. Letöltés helye: <https://foter.ro>; letöltés ideje: 2021. 06. 07.

Az Újvidék székhelyű Dél-bácskai körzet az egy főre jutó GDP alapján közvetlenül a Belgrádi körzet után következik, de a Vajdaságon belül legkedvezőtlenebb értékkel rendelkező Nyugat-bácskai körzet is a 12. a 25 szerbiai körzet közül (6. táblázat).

Területegység neve (körzetközpont)	Magyarok aránya (%)	Egy főre jutó GDP		A körzetek rangsora a Vajdaságban (Szerbiában) az egy főre jutó GDP nagysága szerint %		Munkanélküliségi ráta	
		EU28 100 (%)	évi átlagos növekedési üteme (%)			%	változása (százalékpont)
	2011	2017	2012-17	2012	2017	2019	2014-19
Nyugat-bácskai körzet (Zombor)	9,3	14,7	1,6%	7 (10)	7 (12)	10,7	-10,3
Dél-bánsági körzet (Pancsova)	4,5	16,4	2,4%	4 (6)	4 (7)	11,9	-11,8
Dél-bácskai körzet (Újvidék)	7,8	22,9	0,8%	1 (2)	1 (2)	7,5	-11,5
Észak-bánsági körzet (Nagykikinda)	46,6	14,7	0,2%	5 (7)	6 (11)	7,7	-13,1
Észak-bácskai körzet (Szabadka)	40,8	17	2,3%	3 (5)	3 (5)	8,3	-10,4
Közép-bánsági körzet (Nagybecskerek)	12,5	16	-0,4%	2 (4)	5 (9)	8,2	-11,5
Szerémségi körzet (Mitrovica)	1,2	17,4	4,9%	6 (9)	2 (3)	11,8	-8,5
Vajdaság	13	18,5	1,7%	9,3	-11
Szerbia	3,5	18,6	2,2%	10,9	-9

6. táblázat: Egy főre jutó GDP, illetve munkanélküliség a vajdasági körzetekben, 2017.

Adatok forrása: Eurostat [nama_10r_3gdp], 2020. 09. 06-ai adatfrissítés

A fókusz a vajdasági körzetekre helyezve feltárul a térség belső tagoltsága. A 2010-es évek első felében a legfejlettebb körzetek a legnagyobb városok köré szerveződő térségek voltak (Dél-Bácska – Újvidék, Észak-Bácska – Szabadka). Azonban 2017-ben a Szerémségi körzet megelőzte az Észak-bácskait. Mindez arra vezethető vissza, hogy az elmúlt évtizedben nemcsak Belgrád és Újvidék, hanem a tágabb agglomerációjuk és a két város közti egész térség (a Szerémség nyugati fele) is dinamizálódott, melyet alátámaszt a terület jelentős vándorlási többlete, a foglalkoztatás kiugró növekedése is. Az átlag felett gyarapodott még a Dél-bánsági, valamint az Észak-bácskai körzet is. A Dél-bánsági körzet esetében fontos tényező a Belgráddal való közelsége, amely különösen a körzet székhelyén, a napjainkban lényegében Belgrád elővárosaként funkcionáló Pancsován látható. A földrajzi helyzet, a nagyváros közelsége a Vajdaságon belül is felértékelődött az elmúlt évtizedekben.

A magyarok által nagyobb számban lakott körzetek tehát a Vajdaság és Szerbia fejlettebb térségei közé tartoznak. A Dél-bácskai körzet az egyik legdinamikusabb szerbiai körzet, továbbá az Észak-bácskai körzet is tartja relatíve kedvező pozícióját. Ezzel szemben a román határ menti Észak-bánsági körzet Nagyikinda központtal kétarcú: az egy főre jutó GDP szerint visszaesése, a régió leszakadása látványos a gazdasági világválságot követő időszakban, viszont a foglalkoztatás különböző mutatóiban – 2017-et követő évek kiugró javulásának köszönhetően – Vajdaság és Szerbia legjobbjai közé tartozik. Utóbbi jelenség azonban sem a körzet gazdasági teljesítményével, sem a demográfiai szerkezetével nincs összhangban (amely a legkedvezőtlenebb a Vajdaságon belül),²⁷ így feltételezhetően a növekvő aktivitási és foglalkoztatási adatok mögött nem húzódnak valós folyamatok.

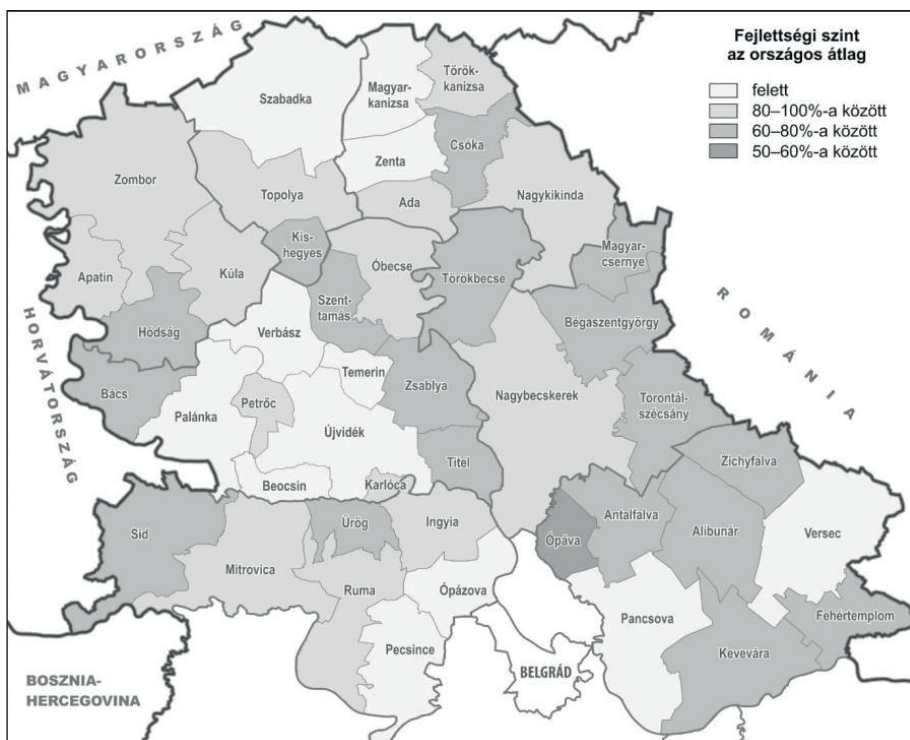
Mivel a körzeteken belül esetenként számottevő fejlettségi különbségekkel találkozhatunk, ezért a centrumok és perifériák pontosabb beazonosításához érdemes megvizsgálni az egyes községek²⁸ fejlettségi szintjét is. Szerbiában az önkormányzatok fejlettségi szintjét gazdasági, demográfiai és szociális statisztikai mutatók bevonásával számítják ki. Mivel 2014 utánra a vonatkozó besorolás nem érhető el, így a 2014-es állapot bemutatásával teszünk kísérletet a centrumtérségek és perifériák azonosítására.

Míg 2010-ben még a vajdasági községek többsége a legfejlettebb, a szerbiai átlagot meghaladó kategóriába tartozott, addig 2014-re a helyzet jelentősen megváltozott, és a korábban fejlettnek számító községek nagy része az országos átlag alá került (13. ábra). Különösen a keleti határmenti területeken koncentrálódnak az elmaradottabb községek. Általánosan jellemző, hogy a kisebb községközpontok köré szerveződő községek fejlettsége alacsonyabb.

27 Jotev, Jasmina: Regional demographic regression in Serbia. In: *Trends Q2*. Statistical Office of the Republic of Serbia: Belgrade, 2020. 7–14.

28 A szerbiai közigazgatásban az alapfokú közigazgatási egységek a községek (*opštinák*), amelyek általában egy központi településből és a hozzá kapcsolódó falvakból állnak. Helyi önkormányzatiság a községek szintjén létezik, ámde nagyságuk a magyarországi járásokénak felel meg.

Ugyanakkor jól kirajzolódik három gazdasági magterület: Újvidék és környéke, a belgrádi agglomeráció (előbbi kettő lényegében összeér), valamint Szabadka és környéke. Ki kell még emelni Versecet, amely fejlett élelmiszer- és vegyiparára támaszkodva hagyományosan jó pozíciót foglal el. A magyarok által nagyobb arányban lakott önkormányzatok közül Szabadka, Zenta és Magyarkanizsa vajdasági viszonylatban is fejlettnek számított, Óbecse, Ada és Topolya közepesen fejlett, de sok szempontból felzárkózó volt, míg a leginkább falusias Csóka és Kishegyes a tartomány legszegényebb községei közé tartoztak.²⁹

14. ábra: A vajdasági községek fejlettségi szintje 2014-ben

Forrás: <http://www.regionalnirazvoj.gov.rs/Lat/ShowNARRFolder.aspx?mi=171> nyomán Tátrai Patrik szerkesztése

Az elmúlt évtizedet összességében három folyamat egyidejűsége jellemzi. A községek többségére a lefelé nivellálódás jellemző a Vajdaságban (különösen látványos mindez a Nyugat-bácskai körzetben), ugyanakkor a gazdasági centrumok egyre jobban kiemelkednek térségükből. 2015-ben mindössze hat város (sorrendben Belgrád, Újvidék, Niš, Kragujevac, Szabadka és Pancsova) termelte meg Szerbia nemzeti jövedelmének a felét.³⁰ Ezek a régiók

29 Nagy Imre – Takács Zoltán – Újhelyi Ákos (szerk.): *A vajdasági magyar közösségek terület- és gazdaságfejlesztési stratégiája*, 2015. Letöltés helye: www.prosperitati.rs; letöltés ideje: 2020. 12. 10.

30 Joksimović, Marko – Golić, Rajko: *Indicators of Regional Inequality in Serbia. Zbornik radova – Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, 2017. 65 (1a). 227–249.

és a köztük levő közlekedési korridorok váltak a külföldi működő tőke, valamint a belső (és nemzetközi) migráció elsődleges célpontjává. Ezen térségek modernizációja gyorsabban halad, infrastruktúrája fejlettebb, a gazdaság specializációja, hozzáadott értéke magasabb szintű.³¹ A harmadik fő trend a Vajdaságban a leginkább elmaradott perifériák felzárkózása. Összességében a körzeteken belüli fejlettségi különbségek csökkentek – legkevésbé a leginkább fejlett Dél-Bácskában –, de ezek a különbségek még így is jóval kisebbek, mint Szerbia többi részén.³² Mindezt jól mutatja, hogy 2012 és 2017 között az egy főre jutó GDP-re kiszámolt Hoover-index értéke a 9,6%-ról 8%-ra csökkent. A Vajdasághoz hasonlóan Szerbia egészében is az egyenlőtlenségek csökkenése a domináns trend napjainkban.

Ugyanakkor nagyobb időhorizontot, az elmúlt három évtizedet tekintve Szerbiában a regionális egyenlőtlenségek számottevően növekedtek – gazdasági és demográfiai értelemben egyaránt. Az egykor fejlett ipari területek válságtérségekké váltak. A gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek az egyes nagyrégiók (dél vs. észak), a falusi és városi, a periférikus és központi területek között éleződtek ki,³³ ami felhívja a figyelmet a decentralizáció hiányára, továbbá a gazdaság fokozódó koncentrációjára a centrumtérségekben.³⁴

Azonban még a centrumtérségek kiemelkedése is differenciált módon megy végbe: a Vajdaság két legnagyobb városi agglomerációja, Újvidék és Szabadka között egyre nagyobb a különbség mind gazdasági, mind demográfiai, mind funkcionális (azaz a településhierarchiában elfoglalt hely szerint). Összességében azonban mind Szabadka, mind Újvidék a Kárpát-medence jelentősebb (100 ezer főt meghaladó) városi agglomerációi között kifejezetten alulfejlettnek tekinthető, csak Ungvárt előzik meg.

Kárpátaljai körkép: a válság és elmaradottság fokozatai

Kárpátalja valamennyi térsége jelentős társadalmi-gazdasági gondokkal küzd,³⁵ és meglévő gazdasági ereje is egyenlőtlenül oszlik meg a megye egyes városai és járásai között. A különbségek érzékeltetésére a 6. táblázatban összegyűjtöttünk néhány főbb gazdasági mutatót, ahol a könnyebb összehasonlíthatóság érdekében az egyes oszlopokban az öt legmagasabb (félkövér) és legalacsonyabb (aláhúzott) értéket is kiemeltük. A regionális különbségek a meglévő infrastruktúra fejlettségbeli különbségeivel, az egyes területek

31 Rikalović, Gojko – Molnar, Dejan: Regional Performances of the Serbian Economy in the Context of EU Cohesion Policy. *Ekonomski vidici*, 2017. 25 (1–2). 129–150.

32 Joksimović – Golić, 2017. Indicators of Regional Inequality in Serbia, i.m.

33 Szügyi Éva: Vajdaság regionális gazdasága. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete: Szabadka, 2017. 97–130.

34 Joksimović – Golić, 2017. Indicators of Regional Inequality in Serbia, i.m.

35 Kovály Katalin – Eröss Ágnes – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2017. 31 (2). 1–20.

megközelíthetőségével, az EU-s határokhoz való közelséggel (a külföldi befektetések esetén), valamint a munkaerőpiac helyzetével magyarázható.

	Ezer főre jutó működő vállalkozások száma, 2017. (db)	A Kárpátaljára érkező külföldi működő tőke megoszlása, 2017. (%)	Egy főre jutó havi bruttó átlagjövedelem, 2019. (UAH)	Az ipari termelés megoszlása, 2019. (%)	Évi átlagos vándorlási egyenleg (2012–2020)
<i>Kárpátalja</i>	4,6	100	9 873	100	-0,7
Ungvár	14,6	15,3	10 923	27,6	0,8
Beregszász	8,2	5,4	9 687	2,4	<u>-2,8</u>
Munkács	8,2	6,3	10 775	12,2	1,9
Huszt	6,6	1,4	8 420	1,0	-1,1
Csap	6,3	4,2	10 104	<u>0,5</u>	-0,5
Beregszászi	6,0	<u>0,6</u>	8 510	1,0	-1,4
Nagybereznai	<u>2,2</u>	6,4	<u>7 399</u>	0,7	-0,2
Nagyszőlősi	4,0	12,8	10 287	5,6	-0,7
Volóci	2,4	<u>0,1</u>	<u>8 226</u>	<u>0,2</u>	<u>-1,5</u>
Ilosvai	<u>2,0</u>	<u>0,7</u>	7 698	<u>0,9</u>	-0,6
Ökörmezői	<u>2,2</u>	<u>0,0</u>	<u>7 643</u>	<u>0,3</u>	<u>-2,0</u>
Munkácsi	3,4	5,0	9 541	3,1	-1,3
Perecsenyi	2,4	1,0	9 611	4,7	-1,0
Rahói	2,5	1,1	9 574	<u>0,9</u>	<u>-1,6</u>
Szolyvai	3,6	2,9	8 052	4,0	-0,6
Técsői	<u>1,7</u>	2,3	8 306	1,7	<u>-1,5</u>
Ungvári	7,7	34,2	12 782	31,2	3,7
Huszti	<u>1,0</u>	<u>0,4</u>	<u>7 593</u>	<u>1,9</u>	<u>-1,5</u>

7. táblázat: A főbb társadalmi-gazdasági mutatók Kárpátalja városaiban és járásaiban
Adatok forrása: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal

Mint az a fenti táblázatból kiderül, Ungvár és az Ungvári járás messze kiemelkedik minden gazdasági mutató alapján: itt van a legtöbb működő vállalkozás, a legtöbb foglalkoztatott, a legmagasabb átlagjövedelem és az ipari termelés jelentős része is ezen területeken koncentrálódik. Kárpátalja vízfejűsége Ungvár központi gazdasági szerepével az elmúlt időszakban tovább erősödött, a megyeszékhely viszonylagos prosperitással rendelkezik, köszönhetően a város közigazgatási státusza mellett a meglévő külföldi és belföldi beruházások koncentrációjának, valamint a szolgáltatások bővülésének. A bérek azonban itt is jócskán elmaradnak a szomszédos Szlovákiában vagy egyéb visegrádi országokban megkereshető összegektől, az Euromajdant és a kelet-ukrajnai háború kibontakozását követően felerősödő munkamigráció itt sem állt meg, bár intenzitása némileg csökkent. A régióban szintén kiemelkedik még Munkács városa, valamint a Nagyszőlősi járás. Míg előbbi esetben a város tradicionálisan kiépült ipara biztosítja a gazdaság viszonylagos fejlődését, a Nagyszőlősi járás gazdasági húzóerejét főként a külföldi érdekeltségű, exportra termelő könnyűipari vállalatok biztosítják,³⁶ amelyek leginkább barnamezős beruházásokként vannak jelen a térségben. A leginkább leszakadó területek Kárpátalján belül az északkeleti hegyvidéki járasok.

A főként magyarok lakta Beregszászi járásnak, illetve a kárpátaljai magyarság kulturális központjának számító Beregszásznak megyei szinten nincs jelentős gazdasági súlya. A városban ugyanis nem működnek ipari parkok vagy jelentősebb nagyvállalatok. A gyógyvizekre épülő turizmus egyre nagyobb szerepet tölt be Beregszász gazdasági életében, melynek következtében bővült a szolgáltatások köre és számos vendéglátóipari egység is alakult vagy kapott új lendületre. Sokat elmond Beregszász gazdaságáról azonban az, hogy a város legnagyobb adófizetője a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.³⁷

Ami a kárpátaljai magyar szórványterületeket illeti – Ungvár és Munkács kivételével – a leszakadó perifériákhoz tartoznak Kárpátalján belül. A szovjet infrastruktúrára és gazdasági kapcsolatokra épülő egykori dinamikus ipar teljesen redukálódott, a Felső-Tisza-vidéken a mezőgazdaságon és a csekély ipari foglalkoztatáson kívül nincs munkalehetőség. A helyiek leginkább külföldi munkavállalásból élnek, ami ezen a vidéken – szemben a síkvidéki területekkel – már egészen korán, a kilencvenes évek elején elkezdődött.³⁸

36 2019-ben a Kárpátaljára érkező külföldi tőke csaknem 14%-a a Nagyszőlősi járásban összpontosult. Ungvár és az Ungvári járás után évek óta a harmadik legvonzóbb térségnek számít a külföldi befektetők számára, köszönhetően a már meglévő infrastruktúrájának, a képzett munkaerőnek, valamint a magyar–ukrán határ közelségének.

37 Kovály Katalin: *Az etnikai kapcsolati tőke szerepe a vállalkozások térszerveződésében kelet-közép-európai befektetések példáján*. PhD-értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományi Doktori Iskola: Budapest, 2019.

38 Eröss Ágnes – Ferenc Viktória – Kovály Katalin – Orosz Sándor – Tátrai Patrik: Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2020.

A kelet-ukrajnai konfliktust követően az egyébként is nehéz helyzetben lévő kárpátaljaiak társadalmi-gazdasági problémái tovább súlyosbodtak, a hétköznapi túlélés stratégiájaként pedig egyre többen választják a külföldi munkavállalást.³⁹ Erre a helyzetre reagálva Magyarország kormánya az elmúlt években fokozott figyelmet fordított Kárpátalja és az ott élő magyarság megsegítésére.⁴⁰ Ugyanakkor a tapasztalatok azt mutatják, hogy ezek a támogatások önmagukban nem képesek megállítani a kivándorlást, vagy felzárkóztatni Kárpátalját a környező EU-s országok, vagy akár a szomszédos Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gazdasági színvonalához. Az elhúzódó politikai-gazdasági válság, az egyre fokozódó társadalmi bizonytalanság, valamint az elmúlt évtizedekben kiépült migrációs hálózatok, vagy az egyszerűsített honosítási eljárással megszerezhető magyar állampolgárság, mind hozzájárultak ahhoz, hogy a migráció az új mintaadó normává vált az itt élők körében, Kárpátalja pedig egy egyre inkább leszakadó perifériává válik a Kárpát-medencei térben. Mindezt a koronavírus-járvány kitörése tovább tetézte, ismét komoly kihívások elé állítva a megyét (csakúgy, mint Ukrajna egészét). A gazdasági visszaesést mind az ukrajnai, mind a nemzetközi szervezetek előre vetítik, jelentősen nőtt az egyébként is magas munkanélküliség, a helyi vállalkozások pedig már most jelentős bevételkiesést könyvelhetnek el megyeszerte.

Összegzés

Kétrészes tanulmányunkban a Kárpát-medence, benne a magyarlakta térségek gazdaságának fejlődési pályáit, illetve a területi egyenlőtlenségek alakulását tekintettük át. Főbb megállapításainkat az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- A Kárpát-medence legtöbb magyarlakta térségének gazdasága a 2010-es években az uniós átlagos fölötti mértékben bővült. A felzárkózás Erdély és Magyarország megyéiben a leglátványosabb. Az unión kívül maradó Kárpátalja és Vajdaság sem a Kárpát-medence, sem az Európai Unió átlagához nem volt képes érdemben közeledni. A Vajdaságban csak nagyon szerény mértékű volt a növekedés, az orosz–ukrán konfliktus nyomán gerjedő recesszió pedig Kárpátalján okozott különösen nagy visszaesést, ennek következtében a régió rendkívül sérülékeny állapotban érkezett a pandémia küszöbéhez.

39 Kovály – Erőss – Tátrai, 2017. „Hát megpróbálunk küzdeni”, i.m.

40 Erről részletesen lásd: Kovály Katalin: Az etnikai kapcsolati tőke szerepe a kárpátaljai magyar vállalkozások működésében a beregszászi járás példáján. *Kisebbségi Szemle*, 2021. 6 (2). 89–117.; Bányai Barna: Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (I. rész). *Regio*, 2020. 28 (1). 171–221.; Ugyanó: Magyarország határon túli magyarokat érintő támogatáspolitikájának átalakulása 2010–2018 (2. rész). *Regio*, 2020. 28 (2). 143–168.

- A Kárpát-medencén belül valamelyest mérséklődtek az egyenlőtlenségek. Az utóbbi évtized alatt alig változott a gazdasági fejlettség területi képe, a változások azonban döntően a közeledés, egységesülés irányába hatnak. Ennek hajtóereje az erdélyi és magyarországi megyék felzárkózása, előrelépése, illetve a legfejlettebbnek számító nyugati perem, valamint a két fővárosi centrumtértség, Budapest és Pozsony agglomerációjának mérsékeltebb ütemű fejlődése. A különböző határon túli régiókban persze nem feltétlenül áll összhangban az egyenlőtlenségek alakulása az általános tendenciákkal. Erdélyben egyértelműen a belső tagoltság és a centrum-periféria különbségek éleződése mellett ment végbe a növekedés. Felvidéken a kerületek közötti különbségek látványosan csökkentek ugyan, ám a térfelosztás érvényben lévő rendszere a különbségek fokozódását takarja el Kassa és környezete, illetve a pozsonyi agglomeráció és a közeli, ám a fejlődésből kimaradó zárványok viszonylatában.
- Egy-egy térség pályájának alakulásában fontos magyarázó tényező maradt, hogy mely országhoz tartozik. A növekedés területi különbségeit elsősorban az országos folyamatok és intézmények befolyásolják, azaz az egyes kormányzatok sikeres vagy épp kudarcos gazdaságpolitikai és geopolitikai lépései meghatározóak.
- A nagyvárosi agglomerációk előnye számottevő a térségben; erre számos tanulmány is felhívja a figyelmet. Erdélyben a növekedés egyértelműen a legnagyobb agglomerációkhoz kapcsolódott, ahol a fejlesztéseket hosszú évtizedek óta koncentrálnak a nagyvárosok. A Vajdaságban a relatíve magasabb értéktermelő-képesség és a dinamika szintén a belgrádi agglomeráció Vajdaságra kiterjedő részére, illetve a két nagyobb vajdasági város térségeire jellemző. Azonban a vizsgált növekedési adatsorok szerint a Kárpát-medencében a nagyvárosi méret önmagában nem elégséges feltétele a prosperitásnak, de még csak a dinamikának sem. A pozsonyi és a budapesti térség nemcsak a Kárpát-medence egészében, hanem a saját országában sem tartozott a legdinamikusabb térségek közé, és a magyar regionális jelentőségű nagyvárosok egy része is inkább stagnált, vagy legalábbis mérsékelt volt a bővülése. A képzett munkaerő koncentrációja, a nyugat-európai gazdasági centrumtértség közelsége, a modern, világszínvonalhoz kapcsolódó gazdaságstruktúra szintén fontos szerepet játszik a fejlettség és a növekedés területi különbségeinek alakulásában. Az is bizonyos, hogy a nagyvárosoktól távolabb eső, rurális jellegű térségekben élők a magyarországi helyzethez hasonlóan jelentős hátrányt szenvednek, és nemhogy a pozitív változásnak nem látszik jele, de a leszakadás folytatódására számíthatunk.
- A határon túli magyarság helyzetéről a területi átlagok, közvetett információk alapján csupán sejtéseket fogalmazhatunk meg. Jelenleg a külhoni magyarság nagyon kis hányada él prosperáló térségben, ennél jóval nagyobb azok aránya, akik a legelmaradottabb, leszakadó térségekben élnek. Bizakodásra adhat okot, hogy a magyarok

mintegy fele felzárkózó, dinamikusan fejlődő régióban él, azonban a részletesebb területi vizsgálatok arra utalnak, hogy a magyarlakta térségek, települések nem feltétlenül részesednek a növekedésből. Felvidékre kifejezetten jellemző, hogy a magyarok a kedvező helyzetű kerületek elmaradottnak számító, periferikus térségeiben élnek, és a főváros tágabb térségében is érvényesülő vagy Kassa szigetszerű fejlődéséből, felzárkózásából kimaradnak. Erdélyben változatos a helyzet, de összességében a magyarok által többségben lakott vidéki települések egyre inkább a perifériára szorulnak. A helyzetet nehezíti, hogy a fejlesztési forrásokból is épp e térségekbe került kevesebb mindkét országban. A magyarok által nagyobb számban lakott körzetek a Vajdaság és Szerbia fejlettebb térségei közé tartoznak, azonban itt hiányzik az érdemi növekedés. A kárpát-aljai magyarok is a régió gazdasági centrumaitól távolabb élnek.